

טיבה ומהותה של אמנות יהודית הרב עדין שטיינזלץ

כל דיון בטיבה ובמהותה של אמנות יהודית, תלוי בראש וראשונה, בהגדרתה. מאחר שאין מסורת ממושכת ואחידה של אמנות יהודית (ובמידה שהיא קיימת, הרי היא קשורה במקומות מסוימים ובתקופות מוגדרות), הרי יש להתחיל כל עיון בשאלה: מה היא אמנות יהודית?

יש לשאלה זו שלש תשובות יסודיות, אשר במידה מסוימת משתמשים בכלן כאשר מציגים או מדברים על אמנות יהודית.

הגדרה אחת היא לפי הנושאים: הדברים המתייחסים למקרא או לספרות יהודית אחרת, להיסטוריה היהודית, למנהגי החיים היהודיים, ואף לתשמישי קדושה. בתפיסה זו יש בעיה עניינית גדולה – הרבה מאד מן הדברים הנכללים בהגדרה זו נעשו בידי אמנים לא יהודיים, והם שייכים בעצם לתחומי אמנות אחרים, המוגדרים היטב מצד עצמם. הרבה מאד מן הציורים והפסלים המתארים דמויות יהודיות שייכים לאמנות כללית או נוצרית. ודאי שרבות מיצירות המופת של גדולי האמנים יכולות להיכלל בהגדרה זו, אבל יהדותם היא המוטלת בספק. בעיה זו קיימת לא רק כאשר מדובר בדברי אמנות המצויים בכנסייה או בתצוגה ציבורית כללית, אלא אף בדברים השייכים לבתי כנסת, או לתשמישי קדושה יהודיים מובהקים. גם כאשר מקבל האמן הנחיות מדויקות לגבי פרטים שונים, עדיין הוא קשור למוטיבים ולסגנון אמנותי זר. אפשר לראות זאת לא רק באדריכלות של בתי כנסת, אלא אף בתשמישי קדושה שונים. אמנם ניתן לראות בתי כנסת שפרטי המבנה שלהם מתאימים להלכה (ואין הרבה קביעות הלכתיות בנוגע לכך), אבל, בכללם ובעיקרם, הם שייכים לאמנות המקומית באותה תקופה. גם מנורות חנוכה, או כלי הבדלה, עשויים להיות זרים במידה רבה לכל עניין יהודי. ציורי יהודים שנעשו בידי אחרים מצויים מימי הביניים ואילך, ובכלל זה אף ציורי ז'אנר מובהקים. יצירות אלה (שיש בהן אמנות חשובה או לא) יכולות לשמש מקורות היסטוריים, אבל אין בהן ייחוד של יהדות כלל.

הגדרה אחרת היא לפי האמנים. יצירות אמנות של אמנים יהודים. גם כאן קיימת בעיה מהותית, ודאי שרבות מן היצירות האמנותיות בדורות האחרונים נעשו בידי אמנים יהודים, והם נמנים עם גדולי האמנות בדורותיהם. והיא הנותנת, יצירות אלה שייכות בעיקרן לאמנות הכללית של התקופה (גם כאשר הנושא הוא יהודי – מן המקורות היהודיים, או מן ההווי היהודי), וחלקה היהודי הוא לאומי ולא מהותי. יש מקום להציג או לרכז יצירות כאלה, בבחינה של התפארות ביכולת הכישרון היהודי, אבל לא מעבר לזה.

הרב עדין שטיינזלץ הקים בשנת 1965 את "המכון הישראלי לפרסומים תלמודיים" ומכהן כראשו. מקדיש את עצמו למשימה הכבירה של תרגום ופירוש התלמוד הבבלי והירושלמי. בשנת 1984 הקים הרב את "מוסדות מקור חיים" בירושלים - מכלול של מוסדות חינוך המשקפים את תפיסת עולמו החינוכית הייחודית. בשנת 1988 קיבל הרב עדין שטיינזלץ את פרס ישראל על מפעל חייו. היה חבר בוועדת השיפוט בתחרות "פרס עדי להבעה יהודית באמנות ובעיצוב".

בעצם דומה הדבר להצגת הישגיהם של יוצרים יהודים בתחומי הרפואה או המתמטיקה – כאשר בעצם היצירות אין דבר שהוא יהודי במובהק.

ולפיכך יש משמעות רק בחיפוש של קנה מידה אחר, אמנות יהודית המוגדרת לפי סגנונה ודרך הבעתה, לא לפי הנושא ולא לפי האמן. ואם להעמיד את הדברים בדרך ברורה, הרי הבעיה אינה למצוא ציור של דמות מן המקרא שנעשית בידי אמן יהודי, אלא בחיפוש אחרי "עץ יהודי". ציור של דבר כלשהו, אשר מעצם סגנונו הציורי יביע את אופיו המיוחד.

שהרי לגבי סגנון אמנותי – השייך לתקופה או למקום מסוים – יש לנו דרכים להבחין ולהכירו, גם כאשר הנושא, או האמן, אינו בן התקופה או המקום. אפשר להגדיר אמנות בסגנון בארוק או אימפרסיוניזם, אפשר להבחין בציור יפני או במיניאטורה פרסית, לא רק כאשר הציור יתאר דמות יפנית, אלא גם בציור של עץ, או מפל מים. וכיוצא בן, אמנות יהודית צריכה להיות מובחנת כשלעצמה, ביחוד שבסגנונה העצמי.

סגנון כזה אינו קיים כעת, ובעצם זה הוא שצריך להיות המושא של החיפוש, חיפוש אחרי דרך הבעה (לא נושאים לאמנות, אלא סגנון של יצירה). החיפוש הזה כפול. מצד אחד יש בו חיפוש תיאורטי, החל מבדיקה ועיון באמנות יהודית מן העבר, נסיון למצוא מכנה משותף, דרכי הבעה קרובות ואמצעי ביטוי דומים. יש תחומים שבהם כבר נעשו נסיונות מסוימים למצוא תוואי משותף לאמנות יהודית ממקומות רחוקים ומזמנים שונים, אבל בעיקר, הדבר דורש חיפוש ועיון. כיוצא בזה יש מקום לעיון מופשט יותר, להרהורים בדבר קווי יסוד פנימיים, שיש להם קשר עם תחומי היסוד של היהדות. ויש כמובן, גם החיפוש האחר – העבודה של האמנים עצמם, לא רק בדרכים שבהן הם מבטאים את אופיים האישי הפרטי, אלא אף הם, במידה שהם מנסים לבטא תכנים ומהויות יהודיים בדרכי הביטוי האישיות שלהם, שאולי מתוכם עשוי להיגלות הסגנון, דרך הביטוי של אמנות יהודית.